

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK
SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH
BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
HUN-REN RESEARCH CENTRE FOR THE HUMANITIES

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

„A tudománynak gazdag ágai
Egy organizmus sok külön vonása,
Együtt igéző csak.”
(Madách Imre: *Az ember tragédiája*, XII. szín)

“Abundant lines of the science itself
Are different traits of one system only,
They're charming together.”
(Imre Madách: *Tragedy of the Man*, twelfth scene
Translated from Hungarian by Ottó Tomschey)

(© MTA, Szigeti Tamás)

Beuó Elol.

*A TUDOMÁNYNAK
GAZDAG ÁGAI...*

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

*ABUNDANT LINES
OF THE SCIENCE ITSELF...*

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Institute of Archaeology, HUN-REN Research Centre for the Humanities
MTA Centre of Excellence

Budapest 2024

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
The volume was funded by the Hungarian Academy of Sciences

Borító / Cover

Zárókő rekonstrukciós rajza (pilisi ciszterci monostor)

(Rajz: Ősi Sándor. MTA – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Adattár)

Reconstruction drawing of a capstone (Pilis Cistercian monastery)

(Drawing by Sándor Ősi. MTA – Research Centre for the Humanities Institute of Archaeology, Archive)

Képfeldolgozás, képszerkesztés / Image processing and editing

VARGA ZSÓKA

Angol fordítás / English translation

CHRIS SULLIVAN

ISBN 978-615-5766-73-2

DOI 10.62150/BE70.2024

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet / Institute of Archaeology,

HUN-REN Research Centre for the Humanities

© Archaeolingua Alapítvány / Archaeolingua Foundation

© Szerkesztők, szerzők, fordító / Editors, authors, translator

2024

Minden jog fenntartva.

A tanulmányokban felhasznált illusztrációkért a szerzők felelnek.

All rights reserved. The authors are responsible for the illustrations used in the studies.

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv / Cover design: KASZTA MÓNI

Tipográfia és nyomdai előkészítés / Layout and desktop editing: KOVÁCS RITA

Nyomda / Printers: PRIME RATE Zrt., Budapest

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

Előszó / Foreword	9
BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ A középkor régészeti állattanának 70 éve Magyarországon <i>Seventy years of medieval archaeozoology in Hungary</i>	11
BÁLINT CSANÁD A „kazár pénzverés” és összehasonlításai: a volgai bolgár, nyugati türk és türges pénzverés <i>‘Khazar coinage’ compared to Volga Bulgarian, West Turkic, and Türgesh coinages</i>	27
BERTA ADRIÁN – EKRIK ÁKOS – KOVÁCS BIANKA GINA Az ábrahámí ciszterci apátság roncsolásmentes régészeti kutatása <i>Nondestructive research of the Cistercian abbey of Ábrahám</i>	37
BOLLÓK ÁDÁM Késő ókori csörgők a Keletrómai Birodalom levantei tartományjaiban. Az avar kori és a magyar honfoglalás kori varázshagyomány hátteréhez <i>Late Antique closed bells in the Levantine provinces of the Eastern Roman Empire. On the magical traditions of the Avar- and Hungarian-Conquest-period populations of the Carpathian Basin</i>	67
F. ROMHÁNYI BEATRIX Kultuszok, kulturális régiók és hospesek. Avagy: miről vallanak a 14. század elején összeírt plébániatemplomok patrocíniumai <i>Cults, cultural regions, and hospites or what the patrocinia of early 14th-century parish churches tell us</i>	89
FÜLÖP RÉKA – GYŐRI-PÓRSZÁSZ ANNA – RÉVÉSZ LÁSZLÓ – RITOÓK ÁGNES 8–9. századi tárgytipusok, viseleti szokások továbbélése a Kárpát-medence 10–11. századi sírjaiban <i>Survival of 8th–9th-century artefact types and clothing practices in 10th–11th-century Carpathian Basin burials</i>	107
GÁL ERIKA Keselyűcsont a csókakői várból <i>A vulture bone from Csókakő Castle</i>	129
GERELYES IBOLYA A török hódoltság balkáni eredetű ékszeranyagának előképei az oszmán művészetben <i>Antecedents in Ottoman art of Balkan-origin jewellery found in Ottoman Hungary</i>	141
HATHÁZI GÁBOR – KOVÁCS GYÖNGYI Egy reprezentációs forma változatai – Zsigmond-kori csempés és oszmán-török szemes kályhák a csókakői várban <i>Variations on a means of display in Csókakő Castle Sigismund-era tile stoves and an Ottoman stove with concave glazed tiles</i>	157
JAKAB GUSZTÁV – CSENGERI ERZSÉBET – TIMÁR GÁBOR A középkori vízgazdálkodás tanulságai az antropocén korban <i>Lessons from medieval water management in the anthropocene era</i>	187

K. NÉMETH ANDRÁS	
Nürnbergi csengők a késő középkori Magyarországon	207
<i>Small bells from Nuremberg in Late Medieval Hungary</i>	
KOVÁCS LÁSZLÓ	
A 10. századi szállási temetőkről	219
<i>On 10th-century cemeteries in Hungary belonging to short-lived settlements</i>	
LANGÓ PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS	
Az Árpád-kori falusi temetők feltárása, egy rokon tudományterület „hatóköre” településrégészeti nézőpontból.	
(Szempontok egy településrégészeti kézikönyv megírásához)	233
<i>The excavation of Arpadian-era village cemeteries, the ‘domain’ of a kindred discipline from the settlement archaeology perspective.</i>	
<i>(Considerations for the writing of a handbook of settlement archaeology)</i>	
LŐVEI PÁL	
Keresztábrázolások, keresztetek és tévhitek	243
<i>Crosses, crusaders, and erroneous beliefs</i>	
MÉSZÁROS ORSOLYA – FÓRIZS ISTVÁN	
A visegrádi késő középkori üvegműhely (Rév u. 5.): az üvegleletanyag áttekintése és archeometriai vizsgálata	261
<i>Glass artefactes from a 15th-century glassmaking workshop at Rév utca 5. in Visegrád and their archaeometric analysis</i>	
OBORNI TERÉZ	
Báthory István bécsi diplomáciai küldetése és fogsága (1563–1567)	285
<i>Stephen Báthory’s diplomatic missions to Vienna and his imprisonment there (1563–1567)</i>	
RÁCZ BERNÁT – ROSTA SZABOLCS	
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
Pétermonostora Maas-vidéki kapcsolatai	299
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
<i>Pétermonostora’s links to the Meuse Valley</i>	
SARBAK GÁBOR	
Pálos harangok	323
<i>Bells in the Pauline order</i>	
SÓFALVI ANDRÁS	
Árpád-kori rotunda maradványai Nagygalambfalván	329
<i>Vestiges of the Arpadian-era rotunda in Nagygalambfalva (Porumbenii Mari, Romania)</i>	
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Középkori és kora újkori tűk néhány példánya Nagybányáról	341
<i>Medieval and early modern pins from Baia Mare</i>	
SZŐKE BÉLA MIKLÓS	
A Biskupija-Crkvina lelethorizontról egy zalavár-várszigeti agancsfaragvány kapcsán	357
<i>An antler carving from Zalavár-Vársziget belonging to the Biskupija-Crkvina Horizon of finds</i>	

TEREI GYÖRGY	
Újabb adatok az Árpád-kori nagyméretű veremépületek kérdéséhez <i>New data relating to the Arpadian-age larger dug-out structures</i>	369
VARGA MÁTÉ	
Újabb középkori zarándokjelvények Somogy megyéből <i>More medieval pilgrim badges from Somogy county</i>	385
VIDA TIVADAR	
A zempléni csésze Kelet és Nyugat között <i>The Zemplín Cup between East and West</i>	397
VIZI MÁRTA	
Az ozorai várkastély színes mázas kályhacsempéiről <i>Coloured-glaze stove tiles from Ozora Castle</i>	417
WEISZ BOGLÁRKA	
A vásárterek eltérő típusai a középkori Magyar Királyságban <i>Differing types of marketplaces in the Kingdom of Hungary in the Middle Ages</i>	439
ZSOLDOS ATTILA	
Harcok az ország közepén <i>Struggles in the middle part of the realm</i>	455

2. ábra. Ördögösfüzes, sírkő, 14. század első fele. (Fotó: Benkó Elek, 1987)

Fig. 2. Ördögösfüzes (Fizeșu Gherlii, Romania), tombstone, first half of the 14th century. (Photograph: Elek Benkó, 1987)

3. ábra. Táblás, sírkő, 14. század első fele. (Fotó: Benkó Elek, 1987)

Fig. 3. Táblás (Dupuș, Romania), tombstone, first half of the 14th century. (Photograph: Elek Benkó, 1987)

Vernei-Kronberger Emil doktori disszertációja³ sem, pedig az minden addigi gyűjtésnél lényegesen részletesebben tért ki Erdély emlékégyéből. Természetes volt, hogy az erdélyi Mezőség peremén fekvő településhez legközelebb élő szakember ismerősömhöz, az akkoriban a Székelykeresztúri Városi Múzeumban munkálkodó Benkó Elekhez forduljak az ügyben. Őt jól ismertem, az 1970-es évek második felében a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen régészként velünk együtt rendszeresen hallgatta Marosi Ernő és Tóth Sándor középkori művészettörténeti előadásait.

Elek 1987-ben lefényképezte a templom déli bejárata fölött másodlagosan befalazott sírkövet (2. ábra), és a nem a hivatalos román postára bízott levelében – akkoriban magától értetődő „korspirációs” okokból – megkért, hogy fényképes küldeményét ne köszönjem meg. A szászföldi Táblás (Tobsdorf, Dupuș, Románia) evangélikus templomának déli bejárata előtt másodlagosan fellépőnek használt, számomra újdonságnak számító sírkőről is küldött két további fényképet (3. ábra). A következő évben egy 1969-ben megjelent romániai publikációban „böngészés közben” talált, számomra addig ugyancsak ismeretlen sírkőre hívta fel a figyelmemet: ezt a máramarosi Máragyulafalva (Giulești, Románia) elpusztult középkori templomának feltárása során Radu Popa és

³ VERNEI-KRONBERGER 1939.

Mircea Zdroba találta.⁴ A faragványt a feltárást követően a község újabb, akkor ortodox, jelenleg görög katolikus templomának északi belső karzatpillére nyugati oldala elé állították (4. ábra).⁵

Az ördögösfüzesi sír lap vésett vonaldíszű: két párhuzamosan futó vonal alkotta kereten belül, a keret síkjában folytatódó mezőben lapított hármaskaréj formájú talpból hosszú rúdon liliomos szárvégződésű kereszt nő ki. A liliomos szárvégződés a kassai (Košice, Szlovákia) sírkőanyagban gyakori az 1370-es évek környékén. A technikailag ehhez a kőhöz hasonló sírkövek azonban valamivel korábbiak, mind Kassán,⁶ mind Budán,⁷ és a 14. század első felére, legfeljebb közepére történő keltezés mellett szólhat a felirat hiánya is.⁸ A csak csekély említések-ből ismert,⁹ a fej felőli sarkain lapos trapéz alakban levágott táblási sírkövet keskeny szalagkeret övezi, mezőjét lapos domborművű, hármaskaréjjal tagolt, félköríves talpon álló, orrtagos latin kereszt díszíti. A felirat hiánya a kereszt típusával együtt esetében is a 14. század első felére utal. A gyulafalvai sír lap a fej felőli oldalán ugyancsak trapéz alakban levágott, viszont keret nélküli mezőjét vésett vonallal körvonalazott, az alsó peremre ültetett félköríves talpból kinövő, enyhén homorúan ívelt szárvégződésű, egyszerű latin kereszt tölti ki. Feltárási moldvai analógiák (középkori német nyelvű sírkövek: Baia/Moldvabánya) alapján a 15. század közepére keltezték,¹⁰ míg a feltárt templom hajójának és szentélyének építését a 13–14. századra helyezték. A sírkő keretezetlen, egyszerű kereszt ábrája alapján valószínűleg még 13. századi lehet.

A kereszt mint sírjelölési mód másfél ezer év óta meglehetősen általános volt, és az újkori temetőkben egyenesen tömeges előfordulásáról beszélhetünk. Ennek ellenére a 19. századi nagy műemlékvédelmi restaurálási-építési munkálatok és a kezdődő régészet feltárási során napvilágra került, középkori kereszt sírkövek értelmezésekor nem egy esetben

4. ábra. Máragyulafalva, sírkő, 13. század.
(Fotó: Lővei Pál, 2016)

Fig. 4. Máragyulafalva (Giulesti, Romania),
tombstone, 13th century.
(Photograph: Pál Lővei, 2016)

⁴ POPA – ZDROBA 1969, 272–274, és 3, 6. kép. Később említi még: LUPESCU 1996, 181; RUSU 2019, 381.

⁵ POPA – ZDROBA 1969 szerint az új templomhoz felvezető lépcső fokaihoz felhasznált kövek között hasonló díszítésűek voltak. 2008-ban azonban a lépcső már teljes hosszában új beton fokokból állt, a töredékek vagy alatta maradhettek, vagy valahol máshol használhatták fel őket.

⁶ Vésett vonalrajzú, keresztet ábrázoló sírkövek: RÉCSEY 1896, 6 (I. és III. sz.), és I. és III. tábla.

⁷ Vésett vonalrajzú, keresztet ábrázoló sírkő a Nagyboldogasszony-templom Schulek Frigyes-féle, 1876. évi feltárásiából: VERNEI-KRONBERGER 1939, 17, 61 (48. jegyzet); LŐVEI 1991, 352, 361, 364 (11. jegyzet).

⁸ A sírkövet bedolgoztam akadémiai doktori disszertációm (LŐVEI 2009, 12, 283, és 15. kép), ennek nyomán említette, hasonlóan a 14. század első felére történő keltezéssel: ŠEDIVÝ 2022, 32. A sírkő jó minőségű, színes fényképeit közölte, analógiák alapján 14. század eleji-középi datálással WEISZ 2021, 291, 295, 298, és 6, 7, 9, 14. kép.

⁹ MÜLLER 1857, 412–413; RUSU 2019, 321.

¹⁰ A keltezést elfogadta: RUSU 2019, 381.

5. ábra. Myskovszky Viktor: Andreas „Seip” (+1374) kassai sírkövének helyenként pontatlan rajza.
(MYSKOVSZKY 1888 nyomán)

Fig. 5. Viktor Myskovszky: Sketch, not fully accurate, showing the tombstone of Andreas ‘Seip’ (d. 1374) in Kassa (Košice, Slovakia). (After MYSKOVSZKY 1888)

próbáltak a bonyolult eredeti teológiai értelmezésekhez és ikonográfiai kapcsolatokhoz képest az egyes emlékek esetében már többnyire mindennapi jelentésnél körmönfontabb magyarázatokat találni – ezek a vélemények időnként még a 20. században is hosszan továbbélhettek.

Az ördögösfüzesi keresztéhez hasonló, liliosos szárvégződést mutató kassai sírkövek az 1880-as évek második felében a Szent Erzsébet-plébániatemplom (akkor már székesegyház) Stendl Imre vezette helyreállítása során kerültek elő a lebontott négyzeti pillérek alapjaiból.¹¹ Az oda másodlagosan befalazott, az előzmény templomból vagy a temetőjéből származó, 14. századi, keresztet és az alsó száruk előtt pajzsot ábrázoló sírlapokat (5. ábra) az azokkal érdemben először foglalkozó Myskovszky Viktor a szerinte Kassán is működő johannita lovagrend tagjaihoz kapcsolta.¹² A kassai sírkövek azonban egyértelműen a városi polgárság módos képviselőihez köthetők. Egyikük ráadásul egy bizonyos Jakab nevű férfi Katalin nevű anyjának állít emléket, vagyis nő számára készült.¹³ Wick Béla ez alapján cáfolta Myskovszky feltevését, egyben arra is hivatkozva, hogy I. (Nagy) Lajos és Zsigmond – 1366-ban, 1375-ben, 1392-ben, 1399-ben kelt okleveleikben – egyaránt a kassai kórházat alapító polgárok jogát védelmezte, a Szepes megyei Darócon (Dravce, Szlovákia) lakó johannitáknak (valójában antoniták) a kassai ispotály iránt támasztott igényeivel szemben, vagyis Kassán nem voltak jelen a johanniták, így a sírkövekhez sem lehetett közük.¹⁴ A talapzaton álló keresztet önmagában vagy pedig az alsó keresztzsárra függesztett pajzsral együtt mutató kassai sírkövek azóta egy országszerte meglehetősen elterjedt, 13–14. századi ábrázolási típus [pl. Buda,¹⁵ Vác,¹⁶ Cserény (Čerín, Szlovákia)¹⁷] származását tekintve valóban kiemelkedő együttesének bizonyult, amelynek külföldi párhuzamai Közép-Európa-szerte nagy számban lelhetők fel.¹⁸ Egyébként maga Myskovszky Viktor is nemcsak Kassán, de a Sáros megyei Zsegnyén (Žehňa, Szlovákia) is leírt és lerajzolt ilyesfajta ábrázolást mutató, akkor az evangélikus templom küszöbköveként szolgáló sírkövet.¹⁹

¹¹ MYSKOVSZKY 1888; RÉCSEY 1896, 7–8; FRÓDE 1900; WICK 1933, 35–37, 54–55.

¹² MYSKOVSZKY 1888, 125–126, 128.

¹³ RÉCSEY 1896, 7–8, és VII. tábla; MIHALIK 1897, 159–160, 161–162, 163, és III. kép; LŐVEI – VARGA 1987, I. 337, és II. 630. kép.

¹⁴ WICK 1933, 36–37.

¹⁵ Például a budai dominikánus kolostorból: GYÜRKY 1984.

¹⁶ TETTAMANTI – BATIZI 2006, [5, 10, 13].

¹⁷ ZOLNAY 1978, 191, és 16. kép.

¹⁸ Lásd LŐVEI 2009, 193–219: a „Temetőkép és temetői sírjelek, valamint rokonemlékek a középkori Magyarországon” című fejezet „Sírjelek, sírkövek, sírkeresztek” című alfejezete.

¹⁹ MYSKOVSZKY 1894, 408, és 3. ábra; LŐVEI – VARGA 1987, I. 337, 339, és 336/4. ábra.

Myskovszky nem állt egyedül: a 19. században széles körben elterjedt vélemény volt, hogy a keresztet ábrázoló kőlapok johannita lovagok síremlékei. Ehhez jó alapot szolgáltatott a templomos lovagrend titokzatosnak tűnő középkori története, és általában az egyházi lovagrendek viseletének és címereinek jelvénytulajdonos kereszt-használata. A templomosok vörös színű latin keresztrel négyelt pajzsában a vízszintes keresztoszlopok fölötti mezők feketére, az alattuk lévőek ezüstre (fehér) voltak színezve, a lovagok a köpenyükhöz ugyancsak vörös keresztet viseltek.²⁰ A Szent János-lovagrend vörös mezejű pajzsát ezüst kereszt négyeli a mai napig, a német lovagrend ezüst pajzsában pedig fekete kereszt volt.²¹ A szuverén máltai lovagrend nemcsak címerében, de a fehér színű keresztet (*Crux alba*) magasztaló „nemzeti” himnuszában is máig őrzi a johanniták jelvényét.²² Az egyházi lovagrendek jelvény-reprezentációjában ennél szélesebb körben is jelen volt a kereszt. A tarquiniai Monterozzi etruszk nekropolisz Renato Bartocchiniról elnevezett, föld alatti sziklasírjának ókori, festett falfelületeibe a 12–13. század folyamán több keresztet is karcoltak, egyértelműen az egyébként a hosszú lejárattal együtt alaprajzában szabályos latin keresztet kirajzoló sírnak a templomosokhoz köthető liturgikus használata során.²³

A magyarországi középkor emlékanyagában nem túl sok valóban lovagrendi kereszt ismert. Egy nagy görög kereszt látható a Zala megyei középkori Újudvar település (Kanizsa közelében) ispotályos johannita koventjének *S(IGILLUM) CONVENTVS CRVCIFEROR(UM) DE NOVA CVRIA* feliratú, a 13. század közepe táján készített pecsétjén.²⁴ Ehhez a konventhez köthető a pecsétnél valamivel korábbi, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött újudvari timpanon²⁵ is, közepén eredendően talán grafikai határról árulkodó, egymást átfedő-átható téglalap-vonalak alkotta, rotáló hatást keltő, különleges fonatos keresztjével. Biztosan lovagrendhez kapcsolható egy a szárak metszéspontjában keresztet hordozó kicsiny pajzsos ellátott, nagy latin keresztet ábrázoló címerpajzs is: a Nekcsével (Našice, Horvátország) nyugatról határos, a templomosok majd a johanniták birtokában lévő Szentmárton²⁶ (Nekcseszentmárton, Martin, Horvátország) középkori templomához köthető, kőből faragott címer töredékét ma a nekcsi ferences kolostor gyűjteményében őrzik (*6. ábra*).²⁷ A közeli Koška (Nekcsétől északra) Szent Péter és Pál templomának nyugati kapuját díszítő timpanon közepére lépcsős talpazatra állított, kerek tárcsákban végződő szárú latin keresztet faragtak, kétoldalt egy-egy rozettával.²⁸

A valóban johannita emlékek számánál jóval nagyobb a történeti adatokkal alá nem támasztva, tévesen hozzájuk kötött, keresztet ábrázoló emlékeké. Kozák Károly szerint például lovagrendi határról árulkodik a szepességi Kakaslomnic (Veľká Lomnica, Szlovákia) templomának

²⁰ GÖMBÖS 1993, 126, és 126–127. kép.

²¹ GÖMBÖS 1993, 128, 132.

²² <http://david.national-anthems.net/smm.txt> (letöltés: 2006 május).

²³ TEDESCHI 2012, 39, 60; bekarcolt nevek, pl. *Raineri Ranierius O(rdinis) Tem(pli)*: uo. 55–57 (Graffito 13).

²⁴ TAKÁCS 1992, 91–92 (53.1 sz.), és XVII. tábla; CSELENKÓ 2006, 57, képpel. – Korántsem minden kereszt pecsétábrára tartozik azonban a lovagrendekhez: a kettős kereszt ábrák például a bizánci császárok triumfális jelképei közül jutottak a magyar uralkodó reprezentáció elemei közé, pénzérméken már III. Béla idején, pajzsba foglalt címerképként pedig II. András és IV. Béla pénzein, IV. Béla felségpecsétjének hátoldalán, majd IV. László és felsége, Erzsébet királyné pecsétjein: KOVÁCS 1984; TAKÁCS 1992, 28–29; az uralkodói jelvény került aztán több országbaró pecsétjére a 13. században, közülük az Ákos nemzetség egyes családjai, így a pelsőci Bebekék, a Csetniekiek, az álmosdi Csirék később családi címerábraként alkalmazták: RÁ CZ 1995, 14–15; a leleszi premontrai konvent 1271 előtt készült hiteleshelyi pecsétjén a monostor Szent Kereszt-titulusára utaló, alul keskeny tüskében végződő kettős kereszt található: TAKÁCS 1992, 28, 72 (30.1 sz.), és X. tábla; egy 1331-ben kelt oklevélre a lipóti provincia egész nemesi közösségének (azaz Lipó megyének) pecsétjét – *sigillum tocius provincie* – függesztették, amelynek mezejében egyszerű görög kereszt látható: RAGAC 2007, különösen 105, és 2–3. kép.

²⁵ GEREVICH 1938, 89, 192, és CCXIV/1. t.; KOZÁK 1982, 121, és Fig. 69a; VALTER 2004, 197, és 177. kép; CSELENKÓ 2006, 58, képpel.

²⁶ GYÖRFFY 1987, I, 258, 346–347.

²⁷ GOSS 2006, 56–57, és 5. kép; *Stotinu kamenčica* 2007, 35. (Goss, Vladimir P.), 73. (cat. 36., Lučevnjak, Silvija).

²⁸ GOSS 2006, 58, és 7. kép.

6. ábra. Középkori címerkő Nekcseszentmártonból a nekcsesi ferences kolostor gyűjteményében.

(Fotó: Szakács Béla Zsolt, 2007)

Fig. 6. Medieval stone-carved coat of arms from Nekcseszentmárton (Martin, Croatia), in the collection of the Franciscan cloister at Nekse (Našice, Croatia).

(Photograph: Béla Zsolt Szakács, 2007)

kaputimpanonján látható, a talpszerűen felcsúcsosodó keretsávból növvő, kiszélesedő szárvégződésű kereszt,²⁹ valamint több felvidéki falusi templom – Kakaslomnic, Zsegra, Jekelfalva (Jaklovce, Szlovákia), Orkuta (Szlovákia), Sároskőszeg (Kysak, Szlovákia) – egyenes záródású szentélyén a keleti fal oromzatába vágott, kereszt alakú kis ablak³⁰ (amilyenre említhetők további példák is, például a Zala megyei Becsehely-Pola templomán).

A mai Esztergom területére eső egykori Abony majd Szentkirály falu későbbi nevét a stefanita ispotályos keresztetek kanonokrendje Szent Istvánnak szentelt temploma és kolostora adta.³¹ A hagyomány szerint innen származhat egy a keretezetlen, felirat nélküli megformálása alapján a 12–13. századra keltezhető, töredékes sírkő (7. ábra), a hossz tengelyében futó, domborművű, mindkét végén villásan végződő, cölöpszerű hosszú szárral – a minden bizonnyal keresztet ábrából az oldalsó, rövid szárak a ma hiányzó középső részen lehettek. A darab Lepold Antal óta mint „primitív johannita keresztel díszített sírkő” ismert,³² később kiállításon egyenesen mint „keresztet lovag

7. ábra. Töredékes sírkő Esztergom-Szentkirályról (?), 12–13. század. Esztergom, Vármúzeum, ltsz. 67.84.1–2. (Fotó: Radocsay Dénes gyűjteménye)

Fig. 7. Fragmentary tombstone from Esztergom-Szentkirály (?). 12th–13th centuries. Esztergom, Castle Museum, inv. no. 67.84.1–2. (Photograph: Dénes Radocsay collection)

²⁹ KOZÁK 1982, 94, és Fig. 39b.

³⁰ KOZÁK 1982, 94, és Fig. 38a-d, 39a.

³¹ MRT 5, 187; GYÖRFFY 1987, II, 277–282.

³² LEPOLD, *Leltár* 2. lap.

sírköve a szentkirályi konventból” szerepelt.³³ Valójában még lelőhelye sem mondható biztosnak, és sem a viszonylag jelentős számú, keresztet ábrázoló, korai esztergomi sírkövek közül, sem az ország más részein ismert korabeli darabok közül nem válik ki oly módon, hogy keresztet ábrázolójának és a keresztet lovagoknak – végképp nem a johannitáknak – az összekapcsolására bármilyen valós indok lenne felhozható. Ugyancsak Esztergom területén, a középkori Kovácsi falu Szent Mihály arkangyalnak szentelt temploma maradványai közelében került elő egy általánosan 12. századnak tartott, de még a 13. század első felében is jól elképzelhető sírkő felső része (8. ábra), keretezetlen felületén két vésett vonallal jelölt szár felett tárcsakeresztrel (kettős körben elhelyezett, enyhén kiszélesedő szárú görög kereszt).³⁴ Lepold Antalnál ugyanúgy mint „johannita sírkő” szerepelt, ahogy Gerevich Tibor, Vernei-Kronberger Emil, Kozák Károly írásában is,³⁵ Zolnay László pedig keresztet lovag sírkövének tartotta³⁶ – a vélemények helyenként a lelőhely pontatlan ismeretével („szentkirályi romok”) nyertek alátámasztást. Ez az ábra is meglehetősen általános, és a kereszt ábrázolásának tényén kívül semmilyen összefüggést nem mutat a lovagrendi heraldika és viselet elemeivel.

A Kárpát-medence kőfaragvány-leleteinek sorsát és a kellően nem dokumentált vándoroltatásukat kísérő félreértelmezéseket jól mutatja egy latin keresztet ábrázoló sírkő,³⁷ amelyet Alsóbotfalu (Bzince pod Javorinou, Szlovákia) templomában találtak 1914-ben, és amelyet Pöstyénben (Piestany; Szlovákia) a Kúrszalonn mellett állítottak fel (9. ábra).

Ekkor már a helyi hagyomány úgy tartotta, hogy a pöstyéni, feltételezések szerint johannita kolostor temetőjéből került a kő a parkba. Az 1950-es években a háború után összetört és a közműárokba dobott faragványt Ovidius Faustnak hosszas nyomozás után sikerült fellelnie és a nagyszombati (Trnava, Szlovákia) Nyugat-szlovákiai Múzeumba szállíttatnia. Eredeti lelőhelyét végül a sírkőkorpusz munkálatai során egy Budapesten őrzött archív fénykép³⁸ felirata alapján sikerült meghatározni – egybevágóan Emília Kratochvílová Alsóbotfalu történetét feltáró, utóbb publikált kutatási eredményeivel.³⁹ A nagyszombati múzeumi kiállításon már „ismeretlen szerzetesrendi előjáró” sírköveként szerepelt a darab, majd Alexander Ruttkay mint egy lovag Pöstyénből származó

8. ábra. Töredékes sírkő Esztergom-Kovácsiból, 12. század – 13. század első fele. Esztergom, Vármúzeum, ltsz. 67.85.1.

(Fotó: Radocsay Dénes gyűjteménye)

Fig. 8. Fragmentary tombstone from Esztergom-Kovácsi (?). 12th century – first half of the 13th century. Esztergom, Castle Museum, inv. no. 67.85.1. (Photograph: Dénes Radocsay collection)

³³ „Templomok, kolostorok a középkori Esztergomban” című kiállítás, Esztergom, Balassa Bálint Múzeum, 1996.

³⁴ AZZOLA 1990.

³⁵ LEPOLD, *Leltár* 2. lap; GEREVICH 1938, 60; VERNEI-KRONBERGER 1939, 12, és 3. tábla; *Magyar művelődéstörténet* 1. 1939, kép a 401. oldalon; KOZÁK 1982, 90, és 35. kép.

³⁶ ZOLNAY 1982, 223, képaláírás: „Keresztet lovag sírköve Esztergom-Szentkirályról, a buda-felhévízi keresztetek ikerkolostorából, XII. sz.”

³⁷ RUTTKAY 1993, 155, és 7. kép; KRATOCHVÍLOVÁ 1997.

³⁸ Az Országos Műemléki Felügyelőség Fotótárából az 1970-es években kiselejtett, régi pozitív, egy ideig a Tervtárba mentve, később feltehetően visszakért a Fotótárba; jelenleg lappang.

³⁹ KOVAČOVIC 1934, 27–28, hivatkozik rá: KRATOCHVÍLOVÁ 1997.

9. ábra. Sírkő Alsóbotfalu templomából, 14. század eleje. Nagyszombat, Západoslovenské múzeum, ltsz. 12417. (Fotó: Juraj Šedivý)

Fig. 9. Tombstone from a church at Alsóbotfalu (Dolne Bzince, Slovakia), early 14th century. Nagyszombat (Trnava, Slovakia), Západoslovenské Museum, inv. no. 12417. (Photograph: Juraj Šedivý)

Fiala is fenntartotta.⁴⁴ Egy Péter nevű személynek 1300 körül állított, pozsonyi sírlap kiszélesedő szárvégződésű, meglehetősen általános megformálású keresztjét⁴⁵ legújabbban is templomos kereszt („Templerkreuz”) névvel jellemezték.⁴⁶ A szepességi Ószelec (Hozelec, Szlovákia) 19. század elején lebontott templomából a közeli Svábfalvára (Svabovce) került, egymáshoz igen hasonló, a 14. század első felében készült, töredékes sírkövek egykor feliratot hordozó keretén belül a domborművű ábrázolás csúcsíves, háromkaréjos talpból kinövő nyélen kiszélesedő

sírkövét írta le, a kereszt mellett olvasható *EL* monogramot *equestrus libertusként* oldva fel, végül Viera Luxová már jóval Kratochvílová publikációjának megjelenését követően szerzetesnek a johanniták pöstyéni kolostorából származó sírköveként említette.⁴⁰ Az egyértelműen megcáfolt pöstyéni lovagrendi kapcsolatot azonban megelőzte egy ugyancsak alaptalan alsóbotfalui lovagrendi hagyomány. Az először 1332–1337 között a pápai tizedjegyzékekben említett falu⁴¹ templomát a római katolikus plébánia 1870-ben írt *Historia Domusa* helyi hagyomány alapján akkor 655 évesnek, vagyis 1215-ben épültnek mondta, és a leírás utalt az 1776-os *Canonica Visitatoria*, amely szerint az épületet gótikus stílusban a templomosok emelték, valamint hivatkozott Noszlopy Zsigmondra is, aki egy az esztergomi káptalan *Liber Intimatorum*ában szereplő, 1792-ben kelt bejegyzés alapján ugyancsak 1215-re tette, és a kereszteseknek, illetve a hospitályosoknak tulajdonította egy a Javorina-hegy alatt alapított kolostor építését, amelynek faragott köveiből emelték később a plébániatemplomot.⁴² A középkori forrásokkal alá nem támasztható kolostori hagyomány létrejöttében talán szerepet játszhatott a sírkő is, amely ugyan csak 1914-ben került elő a templom tatarozása során, de a 18. században esetleg még látható volt.

Egy a pozsonyi (Bratislava, Szlovákia) városi múzeum (Metské múzeum v Bratislava) gyűjteményében lévő, szabálytalan faragású, román kori sírlapon keretezetlen mezőben domborművű, félkörű talpból nőző latin kereszt látható, amelynek két vízszintes szára hármass csúcsban, a függőleges rombuszszerűen kiszélesedő hegyben végződik⁴³ – az ábrázolás az íves talapzaton álló, korai sírkövek egyik jellegzetes példája. A múzeum gyűjteményének helyet adó klarissza kolostor ismertetésében 1976-ban templomos lovag sírköveként írták le a faragványt, és az azonosítást a pozsonyi gyűjtemények gótikus katalógusában Andrej

⁴⁰ RUTTKAY 1993, 155, és 7. kép; LUXOVÁ 2003, 325.

⁴¹ *Rationes collectorum* 1887, 230.

⁴² Az alábbi irodalmi adatok forrása: dr. Emília Kratochvílová 1997-ben Lővei Pálnak írt levelei, illetve VARGA – KIŠŠ – KRATOCHVÍLOVÁ 1997: BENEŠ 1870, 3; *Liber Intimatorum* I. 259 (1792. május 14-i bejegyzés); NOSZLOPY 1806, 81–83.

⁴³ LŐVEI 2009, 919. kép.

⁴⁴ KOSTKA 1976, 19, 69, és 49. kép; FIALA 1999, 66 (53. sz.); a felvetéssel kapcsolatos értetlenkedés: ŠEDIVÝ 2007, 81, és Abb. 30.

⁴⁵ LŐVEI – VARGA 1987, I. 337, és II. 174. kép; LUXOVÁ 2003, 332, 664 (2.2.2. kat. sz.).

⁴⁶ ŠEDIVÝ 2007, 81, és Abb. 31.

10. ábra. Sírkő Ószelecről Svábfalván,
14. század első fele.
(Fotó: Wehli Tünde)

Fig. 10. Tombstone from Ószelec (Hozelec,
Slovakia) at Svábfalva (Švábovce,
Slovakia), first half of the 14th century.
(Photograph: Tünde Wehli)

11. ábra. Márcfalva, bűnbánati kereszt, 13. század (?).
(Fotó: Lővei Pál)

Fig. 11. Márcfalva (Marz, Austria), penitential cross,
13th century (?). (Photograph: Pál Lővei)

szárvégződésű, egyenlőszárú keresztet ábrázol (10. ábra).⁴⁷ Kemény Lajos szerint a kereszt itt is okot adott arra a mondára, hogy alatta templomos lovag nyugszik.⁴⁸ A kifelé szélesedő szárú márcfalvi (Marz, Ausztria) keresztet⁴⁹ is összefüggésbe hozták a faluval egyébként történeti kapcsolatban sosem álló johannita-, illetve templomos lovagrendekkel, a faragvány azonban valószínűleg bűnbánati kereszt volt (11. ábra).⁵⁰

Jakab Elek 1870-ben – a város történetéről írott műve egyik illusztrációjaként – közölt egy a kolozsvári (Cluj, Románia) Szent Mihály-templomban talált, majd vissza is temetett sírkőről Eszterházy János által készített rajzot (12. ábra).⁵¹ A kőlap mezőjében karéjokkal tagolt tükörben enyhén jobbra dőlő háromszögpajzs volt, benne kiszélesedő szárú görög kereszttel, amelynek felső szárvégével hatszirmú rozetta érintkezett, és a felső keresztszár két oldalán monogram két betűje volt olvasható. Jakab a sírkőével egy lapon közölte egy másik hasonló címer rajzát is, a kolozsvári

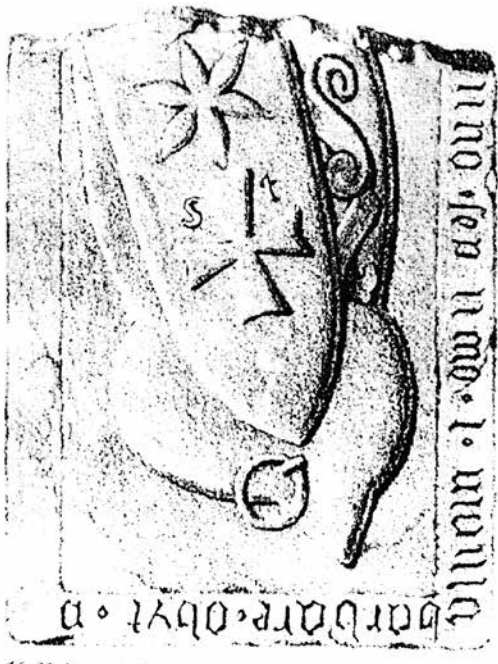
⁴⁷ KEMÉNY 1904, 341; DIVALD 1906, 100; SCHÜRER – WIESE 1938, 81; VERNEI-KRONBERGER 1939, 17, 62 (52. jegyzet), és 4.a. kép; SLIVKA 1982, 392; LŐVEI – VARGA 1987, I. 337, és 337.3. ábra; HAVLICE 2001, 192 (2. sz.), 193. (3:1, 3:2. sz.), 215; LŐVEI 2009, 920–922. kép.

⁴⁸ KEMÉNY 1904, 341.

⁴⁹ PAUL 1975, 43 (65. kat. sz.), és 41. kép; SCHMELLER-KITT 1976, 190; SCHMELLER-KITT 1993, 314, és 473. kép; LŐVEI 2009, 702. kép.

⁵⁰ SCHMELLER-KITT 1993, 314.

⁵¹ JAKAB 1870b, VIII. tábla.

12. ábra. 15. század első feléből származó sírkő töredéke a kolozsvári Szent Mihály-templomban. (Rajz: Eszterházy János, JAKAB 1870b nyomán)

Fig. 12. Fragment of a tombstone from the first half of the 15th century in the Church of St. Michael, Kolozsvár (Cluj-Napoca, Romania). (Drawing: János Eszterházy, after JAKAB 1870b)

13. ábra. Címerkő a kolozsvári Szent Mihály-templomban, 15. század első fele. (Fotó: Lővei Pál, 2022)

Fig. 13. Stone-carved crest in the Church of St. Michael, Kolozsvár (Cluj-Napoca, Romania), first half of the 15th century. (Photograph: Pál Lővei, 2022)

Magyar utca 442. sz. ház kapuívéről: az ovális, alul csúcsos pajzsos kereszt, fölötté hatágú csillag látható, a kereszt felső szára két oldalán monogrammal. A rajzok alapján mindkét címerben *s* és *t* betűk álltak, Jakab szerint azonban *d* vagy inkább *o*, valamint *t* betűk, a *Domus* vagy *Ordo Teotonicus* rövidítéseként, miáltal a Szent János lovagrendi címerrel ékes kőlap a jeruzsálemi lovagrend egy előkelő tagjának, hihetőleg perjelének sírköve lehetett.⁵² A sírkő címeréhez hasonló ábrájú címerpajzs megtalálható ráadásul magában a Szent Mihály-templomban is, a déli mellékhajó keleti végében, magasan a déli falon (13. ábra) – a sírkő alá temetett személy minden bizonnyal a templom egy azonosítatlan jótevője volt. Kimondatlanul, mindazonáltal nyilvánvalóan, a pajzsok keresztábrázolása adott alapot a lovagrendi „konstrukcióhoz”, pedig mindkét esetben ugyanannak a polgári családnak, alighanem ugyanannak a személynek a címereiről van szó, amelyeknek sem a német lovagrendhez, sem a johannitákhoz nem volt semmi köze. A templom helyreállítása során, 2021-ben egyébként a padló alatt Lupescu Radu újra megtalálta az Eszterházy-féle rajz torzításából semmit sem mutató töredéket.⁵³

Verébi Péter erdélyi alvajda (+1403) mártaverebélyi sírkövének⁵⁴ a címerpajzs alatt kifaragott, talpból nő, nagyméretű keresztje Kurcz Ágnes által még újabban is említést nyerhetett

⁵² JAKAB 1870a, 291–292 (4. jegyzet is).

⁵³ A leletről kapott tájékoztatásért köszönettel tartozom Lupescu Radunak.

⁵⁴ CZEGLÉDY – KOPPÁNY 1969, 31, 33, 46, 50, és 13, 43. kép; LŐVEI – VARGA 1987, I. 337, 462, 588, 589, és 586/4. ábra, II. 1220. kép; LŐVEI – WEISZ 2016, 245–246, és 20. kép.

a johannitákkal való lehetséges, de minden alapot nélkülöző összefüggés jeleként.⁵⁵ Az ötletadó Csoma József volt, aki a címeres pecsétek és sírkövek egyenlőszárú, talpas keresztjeivel kapcsolatban általában is felvetette a lovagrendi kapcsolat lehetőségét.⁵⁶ A nyomában Kurcz a Hahót-Buzád nemzetség bölényfejének szarvai közé helyezett keresztet, a Debreceni Dózsa erdélyi vajda majdnádor (+1320) címerpajzsában, illetve Nagymartoni Pál sasos címerében lévő keresztet, a Stiborok félholdak között megjelenő jelvényét, a Tornai János (+1406) tornai (Turna nad Bodvou, Szlovákia) sírkövén látható címer pajzsfőjében elhelyezett keresztet sorolta fel, további 15. századi keresztcsaládi címerrel együtt.⁵⁷ Az írott források hiánya mellett kétkedésre adhat alapot, hogy például a Hahót-Buzádok címerpajzsain a keresztet nyolcágú csillag is helyettesítheti, Nagymartoni Pál egyik pecsétjén pedig a kereszt holdsarlóval párosul,⁵⁸ amely motívum egy teljesen más ikonográfiai összefüggésre utalhat.

Jelenlegi ismereteink alapján elmondható, hogy a középkori Magyarország területéről egyetlen olyan keresztcsaládi ábrájú sírkő sem ismert, amely a lovagrendekkel akár csak a lehetőség szintjén is kapcsolatba hozható lenne. Egyedül egy a 15. század harmadik negyedéből származó, Óbudán talált, páncélos figura oroszlánon nyugvó lábát ábrázoló töredék köthető nagy valószínűséggel a johannitákhoz, a bojtokban végződő zsinórok főpapi rangjelvényének rajta látható töredékes motívuma (két bojttal) a páncélos ábrázolással ugyanis leginkább egy vránai perjel személye esetén kapcsolódhatott össze.⁵⁹

Érdekes adalékot jelent a témára az újkorban ráakódott, a 19. században is még jócskán ható bizonytalanságokhoz a johanniták, illetve Szentgyörgyi és Bazini (III.) György (+1467) pozsonyszentgyörgyi (Svätý Jur, Szlovákia), figurális ábrájú síremlékének⁶⁰ indokolatlan kapcsolatba hozása.⁶¹ A levéltáros Rajcsányi Ádám gyűjteményének egy 18. századi rajza a kifaragott alakot a kőlap körvonalainak és köriratának elhagyásával ábrázolta.⁶² Felirata szerint a rajz a jeruzsálemi Szent János-lovagrend egy lovagját – Szentgyörgyi és Bazini Tamás grófot, a johanniták vránai perjelét – ábrázolja, annak márvány mauzóleumáról. A tévedés oka a körirat hiánya volt, a felirattól ugyanis elveszett az elhunyt keresztnevét hordozó rész, így a hasonló családnév alapján már nem volt nehéz a faragvány és a Hunyadi Jánossal rokonságban álló, Fejér megyei eredetű szentgyörgyi Székely Tamás vránai perjel (1450–1461)⁶³ összekapcsolása. A két eltérő eredetű, magukat más-más településről mégis hasonló módon nevező család összemossa mellett alapvető hiba volt, hogy a Gut-Keled nemzetség címerének a pozsonyszentgyörgyi sírkövön ábrázolt zászlón kifaragott, hatágú csillagát a rajzoló a „johannita viselethez” jobban illeszkedőnek gondolt, barokkizált máltai keresztet alakította. A tévedést egy időre kanonizálta a rajznak már a következő század elején, Fuxhoffer Damján (1741–1814) alpműnek számító *Monasteriologia*jában történt közzététele (1803): a rézmetszet a figura mellett az eredetinek a hibás évszámát és a téves személyazonosítást tartalmazó feliratát is betű szerint átvette (14. ábra).⁶⁴

Amennyire ezt meg tudom ítélni, külföldön, így Rómában, az apuliai Barlettában, württembergi, porosz és más német vidékeken, Bázelen és francia területen is többnyire a figurális – legfeljebb sokszor az olcsóbban megvalósítható, vésett vonalas technikájú – síremlékek jelentették a lovagrendek tagjai számára elvárható színvonalat.⁶⁵

⁵⁵ KURCZ 1988, 134.

⁵⁶ CSOMA 1915, 18.

⁵⁷ KURCZ 1988, 134.

⁵⁸ Alsólendvai Miklós zalai ispán pecsétje, 1328, illetve Nagymartoni Pál pecsétje, 1323: ENGEL – LŐVEI 1998, 145, és 3/a kép, illetve 139–140, és 1. kép.

⁵⁹ GÖMÖRI HAVAS 1890, 37, 39; LŐVEI 1994; LŐVEI 2021, I. 198–199, és II. 298. kép.

⁶⁰ LŐVEI 2021, I. 225–226, és II. 329. kép.

⁶¹ A téma valamivel részletesebb, korábbi tárgyalása: LŐVEI 2000, 509.

⁶² RAJCSÁNYI, *Collectio*, fol. 117; ENDRÓDI 2000, 487 (VIII-3e kat. sz.).

⁶³ ENGEL 1996, II. 224.

⁶⁴ FUXHOFFER 1803, II., a 212. és 213. oldal között.

⁶⁵ Részletesebben, példákkal: LŐVEI 2009, 237–238.

14. ábra. Szentgyörgyi és Bazini (III.) György (†1467) alakja pozsonyszentgyörgyi sírkövééről. (FUXHOFFER 1803 nyomán)

Fig. 14. Depiction of George (III) Szentgyörgyi and Bazini (d. 1467) from his sepulchral monument at Pozsonyszentgyörgy (Svätý Jur, Slovakia). (After FUXHOFFER 1803)

A középkori Magyarország kereszties ábrájú síremlékeinek lovagrendi kapcsolódása cáfolható, azonban nem nélkülözi a történeti realitást, vagyis a felvetés nem tudománytalan. Van azonban egy durva faragású, az ördögösfüzesi sírkőhöz hasonlóan liliomos szárvégződésű, a kassai darabokra hajazva orrtagokkal is díszített keresztet ábrázoló, Pilisszántón napvilágra került sírkő, amelynek irodalma az utóbbi évtizedek áltudományos hangulatkeltésének „szép” példáival szolgál, természetfeletti erők közreműködését, lehetetlen kronológiai kapcsolatokat tételezve, pedig „csupán” a társadalom felsőbb rétegeinek művészeti reprezentációját képviselő, fentebb említett gótikus alkotások falusi átértelmezésének egyedi és értékes emléke, amely minden szempontból jól beleilleszthető a 14. század keresztény halotti kultuszába.⁶⁶

⁶⁶ LŐVEI 2018.

IRODALOM

- AZZOLA 1990 AZZOLA, Friedrich Karl: Die Scheibenkreuzplatte im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 2. Budapest 1990, 43–49.
- BENEŠ 1870 BENEŠ, Jozef: *História parochiae Alsóbotfalvensis* I. 1870. (Kézirat az alsóbotfalui római katolikus plébánián).
- CSELENKÓ 2006 CSELENKÓ Borbála: *Szerzetesrendek az Árpád-kori Zala megyében*. Zalai Kismonográfiák 9. Zalaegerszeg 2006.
- CSOMA 1915 CSOMA József: Lovagrendkeresztek a magyar heraldikában. *Turul* 33 (1915) 17–21.
- CZEGLÉDY – KOPPÁNY 1969 SZ. CZEGLÉDY Ilona – KOPPÁNY Tibor: A mátraverebélyi r.k. templom (Die römisch-katholische Kirche in Mátraverebély). *Magyar Műemlékvédelem* 4. 1963–1966 (1969) 31–53.
- DIVALD 1906 DIVALD Kornél: *Szepesvármegye művészeti emlékei* II. Szobrászat és festészet. Budapest 1906.
- ENDRŐDI 2000 ENDRŐDI Gábor: Lapok Rajcsányi Ádám heraldikai gyűjtéséből. In: *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Kiállítási katalógus / Magyar Nemzeti Galéria. Szerk.: Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Budapest 2000, 485–489. (VIII-3. kat. sz.)
- ENGEL 1996 ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 (Secular Archontology of Hungary 1301–1457)* I–II. História könyvtár: Kronológiák, adattárak 5. Budapest 1996.
- ENGEL – LŐVEI 1998 ENGEL Pál – LŐVEI Pál: Sokpecsétes oklevelek 1323-ból és 1328-ból (Vielbesiegelte Urkunden von 1323 und 1328). In: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk.: Bardoly István – László Csaba. Művészettörténet – műemlékvédelem 10. Budapest 1998, 133–148.
- FIALA 1999 FIALA, Andrej: Kamenné architektonické články a náhrobníky. In: *Gotické umenie z bratislavských zbierok*. Katalog výstavy / Slovenská národná galéria. Eds: Glatz, Anton C. – Janovičková, Marta. Bratislava 1999, 65–68.
- FRÓDE 1900 FRÓDE Vilmos: Felső-Magyarország középkori épületeinek kőfaragó jelei. *Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye* 34 (1900) 421–443.
- FUXHOFFER 1803 FUXHOFFER, Damian: *Monasteriologia regni Hungariae, in qua libris V. synoptice, originario-diplomatice describuntur omnia singulorum religiosorum ordinum monasteria, quae unquam ab ingressu Hungarorum in Pannonia fundata fuerunt* I–II. Weszprimii 1803.
- GEREVICH 1938 GEREVICH Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Magyarország művészeti emlékei 1. [Budapest] 1938.
- GOSS 2006 GOSS, Vladimir P.: Military orders between Sava and Drava rivers – Sculpture. *Radovi* 30 (2006) 51–65.

- GÖMBÖS 1993 GÖMBÖS Tamás: *A szerzetes és lovagrendek címerei és viseletei.* [Budapest] 1993.
- GÖMÖRI HAVAS 1890 GÖMÖRI HAVAS Sándor: Az ó-budai Fehéregyház. *Budapest Régiségei* 2 (1890) 3–50.
- GYÖRFFY 1987, I GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest 1987³.
- GYÖRFFY 1987, II GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II.* Budapest 1987.
- GYÜRKY 1984 H. GYÜRKY Katalin: Feliratos sírkő 1289-es évszámmal a budai domonkos kolostorból (Ein Grabstein mit Inschrift und der Jahreszahl 1289 aus dem Dominikanerkloster zu Buda). *Budapest Régiségei* 26 (1984) 247–252.
- HAVLICE 2001 HAVLICE, Ivan: Príspevok k súpisu náhrobných kameňov na východnom Slovensku (Beitrag zum Grabsteinverzeichnis in der Ostslowakei). *Historica Carpatica* 31/32 (2001) 191–218.
- JAKAB 1870a JAKAB Elek: *Kolozsvár története.* I. Budán 1870.
- JAKAB 1870b [JAKAB Elek:] *Kolozsvár története világosító rajzai.* Buda 1870.
- KEMÉNY 1904 KEMÉNY Lajos: Szepesvármegyei templomokról. *Archaeologiai Értesítő* 24 (1904) 341–343.
- KOSTKA 1976 KOSTKA, Jiří: *Klarisky kostol v Bratislave.* Bratislava 1976.
- KOVÁCS 1984 KOVÁCS Éva: Signum crucis – lignum crucis (A régi magyar címer kettős keresztjének ábrázolásairól). In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk.: Székely György. Budapest 1984, 407–423.
- KOVAČOVIC 1934 KOVAČOVIC, Ján: *Pamätná kniha obče Dolné Bzince.* Kézirat. 1934.
- KOZÁK 1982 KOZÁK, Károly: Constructions dans la Hongrie des XII–XVe siècles des ordres de chevalerie et d’Hospitaliers et leur influence. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 34 (1982) 71–130.
- KRATOCHVÍLOVÁ 1997 KRATOCHVÍLOVÁ, Emília: Kamenné svedectvá minulosti. In: Kratochvílová, Emília – Kišš, Igor – Šupáková, Ludmila – Varga, Ladislav – Stankoviansky, Miloš: *Bzince pod Javorinou 1337–1997.* Bzince pod Javorinou 1997, 20–24.
- KURCZ 1988 KURCZ Ágnes: *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században.* Budapest 1988.
- LEPOLD, *Leltár* LEPOLD Antal által készített leltár az esztergomi ásatásokról. Kézirat. Esztergom, Balassa Bálint Múzeum, Adattár, ltsz.: 310.
- Liber Intimatorum* *Liber Intimatorum* I. 1792.
- LŐVEI 1991 LŐVEI, Pál: Mittelalterliche Grabdenkmäler in Buda. In: *Budapest im Mittelalter.* Ausstellungskatalog / Braunschweigisches Landesmuseum. Hrsg.: Biegel, Gerd. Braunschweig 1991, 351–365, 527–530, 538.
- LŐVEI 1994 LŐVEI Pál: Figurális síremlék töredéke. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541.* Kiállítási katalógus / Magyar Nemzeti Galéria. Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre. Budapest 1994, 290–291. (IV-62. kat. sz.)

- LÓVEI 2000 LÓVEI Pál: Saxa loquuntur. Egy képzeletbeli nemzeti sírkőpantheon felé. In: *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Kiállítási katalógus / Magyar Nemzeti Galéria. Szerk.: Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Budapest 2000, 507–514.
- LÓVEI 2009 LÓVEI Pál: „*Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria*” – Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához I–II. Akadémiai doktori értekezés. Budapest 2009.
http://real-d.mtak.hu/381/1/Lovei_Pal1.pdf;
http://real-d.mtak.hu/381/4/Lovei_Pal2a.pdf;
http://real-d.mtak.hu/381/7/Lovei_Pal_kepek.pdf
- LÓVEI 2018 LÓVEI Pál: A pilisszántói keresztes kő legendája. In: *Genius loci. Laszlovszky 60*. Eds: Mérai, Dóra – Drosztmér, Ágnes – Lyublyanovics, Kyra – Rasson, Judith – Papp Reed, Zsuzsanna – Vadas, András – Zatykó, Csilla. Budapest 2018, 305–310.
- LÓVEI 2021 LÓVEI Pál: *Porfír, kő, márvány. Kőanyagok, kőfaragók, kőberakások a középkori Magyarországon* I–II. Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Budapest 2021.
- LÓVEI – VARGA 1987 LÓVEI Pál – VARGA Livia: Síremlékek. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk.: Marosi Ernő. Budapest 1987, I. 334–342, 459–466, 587–593, 694–701; II. képek.
- LÓVEI – WEISZ 2016 LÓVEI Pál – WEISZ Boglárka: A gazdaság- és pénzügyigazgatás szereplőinek szórványos síremlékei a középkori Magyarországon. In: *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Weisz Boglárka. Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Budapest 2016, 217–263.
- LUPESCU 1996 LUPESCU, Radu: Un monument funerar inedit în biserica Densuş (Jud. Hunedoara) (Ein unbekannter Grabstein in der Kirche von Densus, Kr. Hunedoara). *Arheologia Medievala* I. Reşiţa 1996, 180–185.
- LUXOVÁ 2003 LUXOVÁ, Viera: Memento mori: formy náhrobnej skulptúry. In: *Gotika. Katalog výstavy / Slovenská národná galéria. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Red.: Buran, Dusan. Bratislava 2003, 325–333, 664–670.
- Magyar művelődéstörténet 1.*
1939 *Magyar művelődéstörténet*. Szerk.: Domanovszky Sándor. 1. Ősműveltség és középkori kultúra. Szerk.: Váczy Péter. Budapest [1939]. [képszerkesztő: Varjú Elemér]
- MIHALIK 1897 MIHALIK József: A kassai dóm régi síremlékei. *Archaeologiai Értesítő* Ú. f. 17 (1897) 157–172.
- MRT 5 HORVÁTH István – H. KELEMEN Márta – TORMA István: *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás*. Magyarország régészeti topográfiája 5. Budapest 1979.
- MÜLLER 1857 MÜLLER, Friedrich: Archäologische Skizzen aus Schässburg. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* N. F. 2 (1855/1857:3 [1857]) 381–430.
- MYSKOVSZKY 1888 MYSKOVSZKY Viktor: Két régi síremlék a kassai dómban. *Archaeologiai Értesítő* Ú. f. 8 (1888) 125–130.

- MYSKOVŠZKY 1894 MYSKOVŠZKY Viktor: Sárosmegyei műemlékek. *Archaeologiai Értesítő* Ú. f. 14 (1894) 404–411.
- NOSZLOPY 1806 NOSZLOPY, Zsigmond: *Status historico-geographicus comitatus Nitriensis ad Regnum Hungariae pertinentis*. Posónii 1806. (Kézirat, Országos Széchényi Könyvtár, Quartale latinum N° 261, 263).
- PAUL 1975 PAUL, Ada: *Steinkreuze und Kreuzsteine in Österreich. Eine Bestandaufnahme*. Horn 1975.
- POPA – ZDROBA 1969 POPA, Radu – ZDROBA, Mircea: Ctitoria cnezilor Giulesteni. Un nou monument romanesc din piatra in Maramures. *Studii și Cercetări de Istorie veche* 20 (1969) 267–285.
- RAGAČ 2007 RAGAČ, Radoslav: K počiatkom teritoriálnej sfragistiky Liptove. In: *Pečate a ich používatelia. Zborník príspevkov z rovnomennej konferencie ... SIGILLVM 12.–13. septembra 2006 v Martine*. Bratislava 2007, 97–106.
- RAJCSÁNYI, *Collectio* *Collectio Adami Rajcsanyi*, Tomus LIV. Scuta gentilitia cum Sigillis, cura A. Rajcsányi collecta. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 3645.
- Rationes collectorum* 1887 *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai 1281–1375*. Monumenta Vaticana Hungariae I:1. Budapest 1887.
- RÁCZ 1995 RÁCZ György: Az Ákos nemzetség címere (Die Wappenentwicklung des Adelsgeschlechtes Ákos). *Turul* 68 (1995) 11–34.
- RÉCSEY 1896 RÉCSEY Viktor: *A kassai dóm régi síremlékei*. Első füzet. Budapest 1896.
- RUSU 2019 RUSU, Adrian Andrei: *Castelul și spada. Cultura materială a eliterol din Transilvania în Evul Mediu târziu*. Cluj-Napoca 2019.
- RUTTKAY 1993 RUTTKAY, Alexander: Die Ritter- und Spitalsorden in der Slowakei (Archäologie und Geschichte). In: *Actes – XII. Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Bratislava 1991*. T. 4. Bratislava 1993, 146–161.
- SCHMELLER-KITT 1976 SCHMELLER-KITT, Adelheid: *Burgenland*. Die Kunstdenkmäler Österreichs – Dehio-Handbuch. Wien 1976.
- SCHMELLER-KITT 1993 SCHMELLER-KITT, Adelheid: *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg*. Österreichische Kunsttopographie 49. Wien 1993.
- SCHÜRER – WIESE 1938 SCHÜRER, Otto – WIESE, Erich: *Deutsche Kunst in der Zips*. Brünn – Wien – Leipzig 1938.
- ŠEDIVÝ 2007 ŠEDIVÝ, Juraj: *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava 2007.
- ŠEDIVÝ 2022 ŠEDIVÝ, Juraj: Slovo, obraz a text. Najstaršie stredoveké sepulkrálie zo Slovenska a semiliteralia (Word, picture and text: The oldest sepulchral monuments from Slovakia and semi-literacy). In: *Epigraphica & Sepulcralia 11. Fórum epigrafických a sepulkrálných štúdií*. Ed.: Roháček, Jiří. Praha 2022, 17–48.

- SLIVKA 1982 SLIVKA, Michal: Vysledky vyskumu kostola v Chrasti nad Hornádom, okr. Sp. Nová Ves (Die Erforschung der Kirche in Chrast nad Hornádom. Bez. Spišská Nová Ves und ihre Ergebnisse). *Archaeologia Historica* 7 (1982) 385–413.
- Stotinu kamenčica 2007 *Stotinu kamenčica izgubljenoga raja. Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave / A Hundred Stones from a Lost Paradise. Romanesque Sculpture in Museums and Collections between the Sava and the Drava Rivers.* Ured.: Jukić, Vjekoslav – Puc, Tihana. Arheološki muzej u Zagrebu 2007.
- TAKÁCS 1992 TAKÁCS Imre: *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei* (Mittelalterliche Siegel ungarischer Dom- und Stiftskapitel und Konvente). Budapest 1992.
- TEDESCHI 2012 TEDESCHI, Carlo: Le iscrizioni: edizione, analisi paleografica e commento. In: *Graffiti templari. Scritture e simboli medievali in una tomba etrusca di Tarquinia.* A cura di Tedeschi, Carlo. Scritture e libri del medioevo 11. Roma 2012, 29–94.
- TETTAMANTI – BATIZI 2006 TETTAMANTI Sarolta – BATIZI Zoltán: *Térből térre. A Szent Mihály-templom régészeti kutatásának eredményeiről.* [Vác] 2006.
- VALTER 2004 VALTER Ilona: *Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon.* METEM Könyvek 43. Budapest 2004.
- VARGA – KIŠŠ – KRATOCHVÍLOVÁ 1997 VARGA, Vladimír – KIŠŠ, Igor – KRATOCHVÍLOVÁ, Emília: Prvá písomná zmienka o Bzinciach a osadách. In: Kratochvílová, Emília – Kišš, Igor – Šupáková, Ludmila – Varga, Ladislav – Stankoviansky, Miloš: *Bzince pod Javorinou 1337–1997.* Bzince pod Javorinou 1997, 17–19.
- VERNEI-KRONBERGER 1939 VERNEI-KRONBERGER Emil: *Magyar középkori síremlékek* (Hungarian medieval tombstones). A budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai 60. Budapest 1939.
- WEISZ 2021 WEISZ Attila: Az ördögösfüzesi református templom középkori emlékei. In: *Középkori művészet a Szamos mentén. Templomok a Mezőségtől Beszterce-Naszódig* I. Szerk.: Kollár Tibor. Kolozsvár – Budapest 2021, 291–323.
- WICK 1933 Dr. WICK Béla: *Kassa régi síremlékei – XIV–XVIII. század.* Košice 1933.
- ZOLNAY 1978 ZOLNAY László: A régi zólyomi ispánság építkezéseinek történetéhez 3. *Ars Hungarica* 6 (1978) 179–204.
- ZOLNAY 1982 ZOLNAY László: *Az elátkozott Buda – Buda aranykora.* Budapest 1982.

CROSSES, CRUSADERS, AND ERRONEOUS BELIEFS

Pál Lővei

In 1987, Elek Benkő photographed a sepulchral monument at Ördöngösfüzes (Fizeşu Gherlii, Romania) depicting a cross fleury for a catalogue of the sepulchral monuments of Medieval Hungary, and later on also furnished valuable information about a tombstone at Táblás (Tobsdorf, Dupuş, Romania) and about another excavated in a ruined church at Máragyulafalva (Giulesti, Romania). During the 19th and 20th centuries, similar tombstones and other carvings in the Carpathian Basin featuring cross depictions were linked by the specialised literature to the Knights Hospitaller or other Crusader military orders, in almost all cases without grounds.

BENKŐ ELEK, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének kutatóprofesszora 2024 augusztusában tölti be 70. életévét. Benkő Elek tudományos tevékenységét mindenkor az igényesség, a sokoldalú érdeklődés és a friss irányzatok megismerésére, az eredmények összegzésére való törekvés jellemzi, szemléletét jól tükrözik Madách Imrének a kötet mottójául választott szavai. A jeles alkalomból barátai, kollégái, tisztelői e tanulmánykötettel köszöntik az ünnepeltet.

ELEK BENKŐ, a full member of the Hungarian Academy of Sciences and a research professor at the Institute of Archaeology of the HUN-REN Research Centre for the Humanities, is set to celebrate his seventieth birthday in August 2024. His scientific work has at all times been characterised by intellectual rigour, wide-ranging interests, a desire to learn about new lines of enquiry, and efforts to summarise findings. Elek Benkő's approach is well reflected in the words of Imre Madách chosen as the motto of this book. This volume of studies has been made for him by friends, colleagues, and admirers, to celebrate the special occasion his birthday will represent.

HUN
REN

BÖLCSEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

MTA
Kiváló Kutatóhely

MTA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ARCHAEOLINGUA

